

KAPITTEL 5

Hendelsene ved Ormetjern i 1886 og 1887. Om kulturminnet «Sigholts Minde», arbeiderforeningen «Samhold» og stiftelsen av Det norske Arbeiderparti

Karl Ragnar Gjertsen

Pensjonist

Abstract

This story is about a simple assembly hall, built for the temperance association Sigholts Minde, and what happened there in the wake of the Arendal banking crash in 1886. After the crash, Arendal's workers gathered at this assembly hall to tackle a challenge that concerned the entire country: the struggle for the right to vote. The establishment of a social democratic political party in Norway in 1887 has since had invaluable positive consequences for the majority of the country's inhabitants. The primary task of the party was to demand the right to vote, for women as well as men – and in 1887, this was indeed radical.

The workers' union Samhold was founded to safeguard workers' interests during the unprecedented crisis that occurred in Arendal. But the association's members looked further ahead. They saw a fundamental injustice in society, that neither of the existing parties, the Conservatives nor the Liberals, had the will to correct within an acceptable timeframe. The leaders of Samhold invited all workers' unions in Norway to meet in Arendal to establish a national party. These were great thoughts combined with ability to execute. The new party's demands and social democratic values gained traction far beyond its own membership; even Conservatives in Norway claimed "We are all social democrats".

The assembly hall was Samhold's meeting place and the location where the Norwegian Labor Party was founded on 21 August 1887. Today the hall has national significance as a symbol of the cultural heritage of democracy in Norway. It must remain a place where democracy is debated, and the story of social democracy and the founding of the Labour Party continues to be told.

Sitering: Gjertsen, K. R. (2022). Hendelsene ved Ormetjern i 1886 og 1887. Om kulturminnet «Sigholts Minde», arbeiderforeningen «Samhold» og stiftelsen av Det norske Arbeiderparti. I F. Meyer (Red.), *Arbeid, arbeidere og arbeiderbevegelse på Agder 1500–2020* (Kap. 5, s. 147–162). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.180.ch5>

Lisens: CC-BY-NC 4.0

Keywords: Cultural heritage of democracy, right to vote, workers union, social democracy, Norwegian Labour Party

Denne historien handler om et enkelt forsamlingshus, bygd som lokale for avholdsforeningen «Sigholts Minde», og det som hendte der etter Arendalskrakket i 1886.¹ I dette enkle huset tok Arendals arbeidere, som var hardt presset etter krakket, tak i en utfordring som angikk hele fedrelandet: kampen for stemmerett.

Forsamlingshuset ble bygd rett før krakket, og i samtidens aviser omtales det oftest som «Huset ved Ormetjern». Her ble et av landets politiske partier stiftet, og her ble det fundamentale demokratiske kravet formulert: allmenn stemmerett for alle – menn og kvinner. Partiet skulle bli 1900-tallets viktigste politiske parti i Norge. På grunn av historien om det som hendte der i 1886 og 1887, er huset ved Ormetjern et kulturminne i nasjonal sammenheng.² Etter krakket samlet arbeidere, avholdsfolk, Venstre-tilhengere og kapteinsfruer seg for å diskutere. Arbeiderforeningen «Samhold» ble stiftet, og hendelsene avløste hverandre fram til *Det forenede norske Arbeiderparti* ble stiftet 21. august 1887. Initiativet kom fra Venstre-folk, men foreningen ble ledet av arbeidere, som leste avisa *Social-Demokraten*. Foreningen ble radikaliseret, og det oppsto et skisma i forhold til Venstre. Det ble konkludert med at arbeiderne trengte sitt eget politiske parti. De må ha tenkt: Hvorfor skal ikke vi invitere alle landets arbeiderforeninger til et stiftelsesmøte her i Arendal?³

Hele tiden var huset ved Ormetjern det samlende punkt.

1 «Sigholts Minde» het avholdsforeningen som var byggherre da huset ble reist i 1886. Vi vet ikke hvem Sigholt var, men det kan være Johan Georg Sigholt (1804–1849). Han var marineoffiser og kom på kant med sine kollegaer, ble dømt i Høyesterett, men frifunnet av folket. Sigholt må åpenbart ha vært en person som har gjort inntrykk på avholdsfolk i Arendal 1880-tallet. Men hvilken sammenheng det eventuelt kunne være mellom Sigholt-saken og avholdssaken, er ukjent.

2 Utgangspunktet for dette kapittelet er ikke et innlegg på Agderseminaret, men en omvisning for seminar deltakerne i «Sigholts Minde», huset ved Ormetjern, bygningen der «Det forenede norske Arbeiderparti» ble stiftet i 1887. Bygningen eies i dag av foreningen Kiwanis, som bruker den som møtelokale. Bygningens behov for vern og begrunnelsen for status som nasjonalt demokrati-kulturminne var basis for besøket i huset og for dette kapittelet. En fullstendig detaljert gjennomgang av Samholdsbevegelsen og partistiftelsen ligger utenfor rammen for dette kapittelet, men kunne selvfølgelig ha vært tema på et seminar om arbeid, arbeidere og arbeiderorganisasjon på Agderseminaret. For Samholdsbevegelsen henvises til Flodda 1980, 2017. For partistiftelsen henvises til Røed 1987.

3 Huset ved Ormetjern lå i 1886–1887 i Barbu kommune. Huset lå nær grensa til Øyestad kommune, og det lå i gangavstand også fra Hisøy, Arendal og muligens Østre Moland.

Dagens problemstilling

Huset ved Ormetjern eksisterer fremdeles, og hendelsene her i 1886–1887 bør ikke glemmes. Huset er godt bevart. Alt tyder på at det er bygd av tre-materialer fra en av dampsgene i området, og at det er oppført av bindingsverk utfyllt med stående plank, og med høvlet kledning innvendig og utvendig. Huset har originale trefagsvinduer og flere av husets dører er også originale. Det er med andre ord et helt vanlig forsamlingshus fra 1880-åra, men det som hendte der var ikke helt vanlig. Det er de immaterielle vernekriteriene som blir utslagsgivende. Huset har ikke noe offentlig vern ut over at det er SEFRAK-registrert – som i praksis betyr svært lite. Det har ikke kommunalt vern i form av en reguleringsplan og det er heller ikke fredet.

Kiwanishuset, Sigholts Minde eller ganske enkelt «huset ved Ormetjern». Dette er losjehuset som ble oppført av avholdsforeningen Sigholts Minde og innviet høsten 1886. I august året etter ble Det forenede norske Arbeiderparti stiftet her etter invitasjon fra arbeiderforeningen Samhold. Partiets viktigste krav den gang var stemmerett for alle, kvinner og menn. På 1900-tallet ble dette landets dominerende parti gjennom mange ti-år. Foto: Karl Ragnar Gjertsen.

LO og Arbeiderpartiet burde være de fremste til å ta til orde for vern av arbeiderbevegelsens kulturminner. «Men hva skal vi bruke dette huset til», sier de. Arbeiderbevegelsen har mange «Folkets hus», spredt over hele landet. I Arendal har arbeiderne sterkere følelser overfor Folkets hus på Eydehavn. Fra 2019 har huset stått på Fortidsminneforeningens røde liste

over bevaringsverdige bygninger som står i fare for å rives.⁴ Dette er dagens problemstilling: Hvordan skal vi klare å ta vare på dette helt ordinære forsamlingshuset slik at framtidige generasjoner – mellom de samme fire vegger – kan høre historien om hvordan det vi regner som en demokratisk selvfølgelighet ble kjempet fram? Historien er sterkest når den fortelles der det hendte. Dessuten må demokratiet stadig debatteres og holdes ved like. I 2022 vet vi at demokrati ikke er så selvfølgelig som vi lenge har trodd her i Norge. Det er heller ikke noe som tyder på at verden beveger seg i en retning slik at flere og flere får oppleve demokrati. Huset ved Ormetjern må fortsatt være et møtelokale og et sted der demokrati debatteres!

Under Arendalsuka 2021 arrangerte Arendal historielag et møte i Sigholts Minde med deltakere fra partiet og historieinteresserte. Historielaget fikk i oppgave å innkalle ressurspersoner som skulle utrede hvordan bygningen kan vernes. Resultatet er enighet om at dette fortsatt må være et møtelokale, at historien om Samhold og stiftelsen av Arbeiderpartiet må fortelles, og at Fortidsminneforeningen bør bli framtidig eier av huset. I 2022 ble det igjen møte under Arendalsuka, denne gang med tidligere statsminister Thorbjørn Jagland som foredragsholder, der temaet var «demokrati i vår tid». Salen var fullsatt, og noen måtte stå utenfor og høre foredraget gjennom åpne vinduer.⁵

Arendals arbeidere

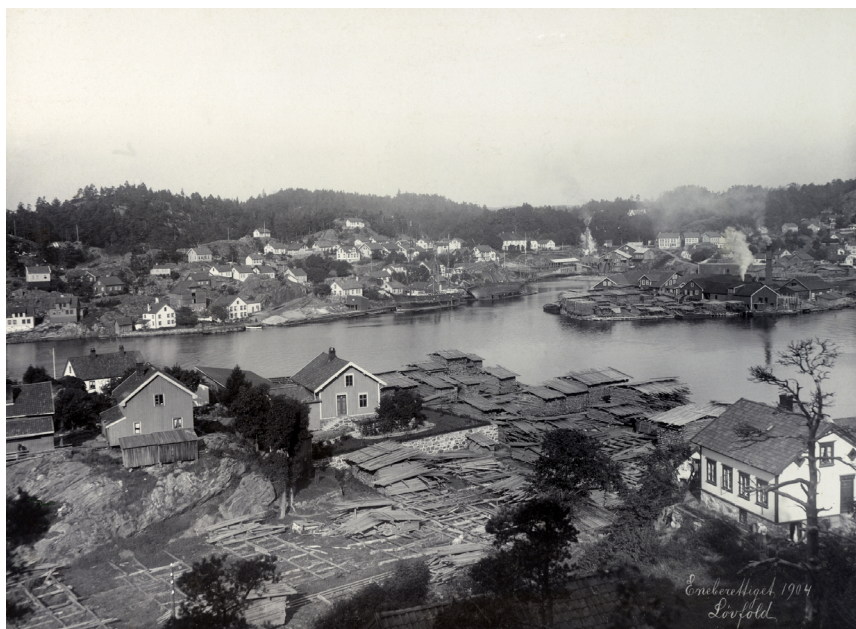
Når Arendals historie fortelles, er det helst arendalsborgerne det dreier seg om. De eide de største og fineste husene, både i og utenfor byen. De var skipsredere, eiere av industribedriftene og sto for det meste, kulturelt så vel som økonomisk. «Nord-Europas rikeste by», sier patriotene. Det skyldtes byens trange grenser, der det ikke var plass til arbeidere innenfor bygrensa. For alle rike byer har en arbeiderklasse, også Arendal. Men i Arendal bodde de spredt rundt byen, utenfor kjøpstaden – de fleste i Barbu kommune, mange også i Øyestad, på Hisøy og Tromøy.

4 Gjertsen 2019.

5 At møtet ikke fikk status som programpost på Arendalsuka skyldes at huset ved Ormetjern, med 20 minutters spasertur fra Arendals geografiske midtpunkt, lå for langt unna Pollen og Sam Eydes plass.

Litt tettere bodde arbeiderne omkring utløpet av Nidelva, på Strømsbuneset, i Gårdalen og på begge sider av Hisøystrommen. Her var det på slutten av 1800-tallet blitt et urbanisert område med boliger og industri. Det var blitt et stort og tett arbeidermiljø etter at tre damsager ble etablert fra 1860-åra: Strømsbu, Terneholmen og Skarvedalen. Arbeid med tømmer var velkjent. Fra gammelt av var det flere huggeplasser der bjelkehoggerne med øks forvandlet tømmerstokker til bjelker. Det var også et par skipsverft og annen industri i området.

Huset ved Ormetjern lå litt tilbaketrukket i forhold til boligene og arbeidsplassene nede ved sjøen, men likevel ganske sentralt. Hit kunne folk fra fire ulike kommuner ta seg fram til fots. I 1886 lå huset i Barbu kommune, nær kommunegrensa mot Øyestad kommune. Fra Hisøy kunne man gå; brua over Strømbua var på plass. Fra Arendal sentrum tar det i dag ti-femten minutter å gå hit på de samme veiene som eksisterte i 1887.

Omkring utløpet av Nidelva ble det etablert tre damsager midt på 1800-tallet. Strømsbu gård og to av disse sagbrukene sees i bakgrunnen på dette fotografiet. Ormetjern og losjelokalet lå i skogen bak til venstre i bildet. Stedet var i 1886 lett tilgjengelig for folk fra fire ulike kommuner. Foto: Magnus Løvfold 1904. Foto: KUBEN i Arendal. Gjengitt med tillatelse. Alle rettigheter er forbeholdt. Kan ikke gjenbrukes uten tillatelse.

Da de tre dampsgene ble etablert hentet man sagbrukskompetanse utenfra. En av dem var Anders Andersen, født på Jevnaker ved Hønefoss, et sted som er kjent for Hattemakerfeiden i 1851. Da var Anders fem år gammel. Også Hattemakerfeiden dreide seg om kampen for stemmerett.

I 1880-åra var avholdsbevegelsen på frammarsj i dette arbeidermiljøet rundt Hisøystrømmen. *Agderposten*, byens Venstre-avis, hadde i 1887 en spalte med tittelen «Erindringsliste» der det ble annonsert søndagens prekener i Arendals kirke, i metodistkirken og i baptistkapellet. En kunne også lese at *Sigholts Minde* (IOGT avholdsforening) har møte hver søndag ettermiddag, mens *Strømsbu Totalafholdsforening* har møter i Strømsbu Skolehus hver søndagsaften. Det er også interessant å merke seg tilbudet fra *Strømmens Arbeiderlokale* som har åpent hver søndags ettermiddag. De har utlagt aviser og har bøker til utlån. Der er det også foredrag, opplesning og diskusjon.⁶

Midt i 1880-åra var alle interessert i politikk. Johan Sverdrup var blitt statsminister. Det politiske Norge, slik vi fremdeles kjenner det, ble etablert, med parlamentarisme og politiske partier. Venstre og Høyre ble debattert. Partiene opprettet lokallag rundt omkring i landet. Det gikk ikke mange månedene før Venstre hadde sitt lokallag i Barbu kommune. Mange mente at vi kunne klare oss med disse to politiske partiene, og slik er det jo i mange andre land. Stemmeretten var avhengig av formue og inntekt. Grensen var satt så høyt at bare et fåtall arbeidere fikk stemme.

Den største yrkesgruppen i arendalsområdet var sjøfolk. Bare innenfor kjøpstadsgrensene talte de 799 personer i 1885, om vi tolker Torstveits tall riktig. Omtrent halvparten var skipsoffiserer, og kapteinene utgjorde den største gruppen. Av sjøfolkene var det hovedsakelig bare kapteinene som var gift. Økonomisk hørte denne gruppen til de velstående i Arendal. Kapteinenes koner og familier hjemme fikk fra sin skipsreder utbetalt «trekk» av hyra til sjømannen som var ute.⁷ Sjøfolkene som bemannet skutene fra Arendal var fra et mye større geografisk område.

6 Agderposten 1886, se Flodda 2017: 38 og 43.

7 Torstveit 2013.

Arendalskrakket

Sommeren 1886 ble skjøte skrevet slik at tomt til avholdsforeningen Sigholts Minde kunne skilles ut fra matrikkelgården Strømsbu. Bankdirektør Axel Herlofson skrev egenhendig under på dokumentet med sin flotte signatur. Tidlig på høsten 1886 sto huset ferdig, og avholdsforeningen kunne arrangerte innvielsesfest en dag i september.

Et par uker seinere, 28. september, kom katastrofen: Arendalskrakket. Arendal Privatbank og Axel Herlofson ble slått konkurs. Folk mistet jobben og mange bedrifter måtte innstille driften. I første omgang gjaldt dette alle bedriftene som tilhørte eller var avhengige av Axel Herlofson og Arendal Privatbank, blant annet Strømsbu dampsgag og skipsverftene på Svinodden og i Gårdalen. Herlofson var også skipsreder. Men sjøfolkene var lenge ukjente med katastrofen som hadde rammet hjembyen.

Mange ble rammet av arbeidsløshet. Bobestyrerne som overtok ansvar for konkursrammede rederier nektet å betale ut trekk av hyre til sine sjøfolks familier. Slik ble kapteinskonene rammet.⁸

Lokalet ved Ormetjern

Medlemmer av Strømsbu Samtalelag⁹ tok initiativ til et diskusjonsmøte i avholdsforeningens nye lokale, og så begynte ballen å rulle. Den rullet i ett års tid, kanskje litt mer. Hendelsene i løpet av dette året gjør dette huset til et viktig kulturminne, ikke bare regionalt, men nasjonalt.

Huset som ble bygd var et helt ordinært forsamlingshus. Det fantes mange slike. Det har stor likhet med bedehus og andre forsamlingslokaler. Den bærende konstruksjonen er dekket av utvendig og innvendig kledning av pløyde bord og er ganske sikkert reisverk, trolig utfyllt med stående plank.¹⁰ I den ene enden av huset er det en liten loftsleilighet.

8 Torstveit 2013.

9 Strømsbu Samtalelag eksisterer det få opplysninger om. Et samtalelag var en løst organisert gruppe av mennesker opptatt av samfunnsspørsmål. De fleste deltakerne sympatiserte trolig med partiet Venstre. Vi må derfor anta at det var Venstre-folk som står bak invitasjonen til møtet. Det kan tenkes at personer i avholdsforeningen Sigholts Minde også var aktive i Strømsbu Samtalelag og kanskje samtidig medlemmer av Barbu Venstre. Lærer Ole Johnsen, som var Venstre-politiker i Barbu kommune, kunne være en slik person.

10 Bindingsverk med stående plank var en vanlig konstruksjonsmetode i 1880-åra.

Vinduer og utvendig kledning er originale. Materialene må være skåret lokalt. Huset er i stor grad autentisk, særlig gjelder dette eksteriøret. Etter to år ble huset solgt og tatt i bruk som industrilokale. I mange tiår var dette lokale for en liten tekstilfabrikk som tilhørte familien Kjersmeyer, og blant naboene var det lenge omtalt som «Kjersmeyers hus». I 1972 overtok Kiwanis Club og innredet lokalet etter sitt behov. Bak dagens innredning og nedsenkede himling skjuler trolig flere rester av det originale interiøret seg.

Her, i dette huset, ble Det norske arbeiderparti stiftet den 21. august 1887. 28 delegater fra arbeiderforeninger i Kristiania, Bergen, Kristiansand og Arendal møttes etter invitasjon fra arbeiderforeningen Samhold og vedtok at partiet skulle stiftes fordi landet også trengte et arbeiderparti ved siden av de to partiene som allerede eksisterte. De vedtok en plattform for videre arbeid og formulerte et enkelt partiprogram. Det viktigste var at partiet skulle kjempe for allmenn stemmerett for alle.¹¹

Dramatikk i oktober

Strømsbu Samtalelag inviterte til diskusjonsmøte 9. oktober 1886 i huset ved Ormetjern,¹² der tema var «Hvad kan der udrettes for at forbedre Arbeidernes stilling». Det var 60 til stede, ifølge *Agderpostens* referat. Konklusjonen var at nødsarbeid måtte settes i gang. Mest dramatisk var det en uke seinere, da det møtte 600 mennesker.¹³ De ble enige om å møtes dagen etter og gå gjennom byens gater og legge fram sine krav for byfogden og amtmannen. De la fram to krav: Det måtte settes i gang nødsarbeid, og konene til sjøfolk på konkursrammede skip måtte fortsatt få utbetalt trekk av hyra på vanlig måte. Byfogden fikk besøk først, og forsikret om at så langt det var opp til ham ville han gå inn for at

¹¹ Det har ofte blitt hevdet at det var 29 representanter til stede. Ifølge referatet fra Tønnes Tønnesen Lode er det korrekte tallet imidlertid 28. Også i det første «Cirkulære fra Bestyrelsen for «Det forenede norske Arbeiderparti», datert 1. oktober 1887, er det tale om 28 deltakere. Etter lovkomiteens forslag skulle partiet hete «Det norske Arbeiderparti». Da vedtektene ble drøftet og vedtatt på møtets tredje dag, fikk de tittelen «Regler for det forenede norske Arbeiderparti». Se Lorenz 1987.

¹² *Agderposten*, annonse, 7. oktober 1886.

¹³ Flodda 2017: 48.

sjømannskonene fikk sin trekk utbetalt. Kravet om sysselsettingstiltak fikk mer svevende svar fra byfogd og amtmann.

«Arendal var på revolusjonens rand» het det da man omtalte hendelsene førti år seinere. *Arbeiderbladet* skrev at arendalsborgerne satt bak fortrukne gardiner og engstet seg. I virkeligheten gikk alt stille og rolig for seg, men demonstrasjonen var en vekker for offentlige myndigheter. Samme dag kom det telegram fra regjeringen at den ville bidra med midler til nødsarbeid. Ordføreren fikk beskjed i telegram fra hovedstaden, og dagen etter var organisasjonen av nødsarbeidet i gang – veinbygging fra Dampskipskaia til Barbu.¹⁴

Arbeiderforeningen Samhold

Noen dager seinere, i slutten av oktober, var arbeiderforeningen Samhold etablert.¹⁵ Nå ble det satt i gang innsamlingsarbeid, men ikke uten komplikasjoner. Det var plutselig en komite i Barbu og en annen i byen. Noen hadde funnet det opprørende «at gå i gang uden at henvende sig til Sognepresten».¹⁶ I byen ble det oppnevnt en komite med to sogneprester og tre skipsredere. Arbeiderne følte seg overkjørte. Komiteen etablerte et suppekjøkken som delte ut mat, klær og brensel.¹⁷

Foreningen skaffet seg også egen fane. I januar 1887 arrangerte foreningen stor fest i lokalet ved Ormetjern til avduking av fanen. *Venstreavis Agderposten* dekket foreningens aktiviteter, og redaktør Svendsen var lenge en av Samholds støttespillere. Kanskje var redaktørens motivasjon at utvidelse av stemmeretten kunne gi partiet Venstre et solid flertall?

14 Austarheim & Gjertsen 2016: 43–45; Torstveit 2015.

15 Etter Thrane-bevegelsen ble arbeidernes stilling i samfunnet tatt opp til debatt, blant annet av Eilert Sundt. Han regnes som landets første sosiolog og var opptatt av mange samfunnsproblemer. Det ble etablert en rekke arbeiderforeninger. Felles for disse var at de ble ledet av samfunnsengasjerte mennesker fra borgerskapet, mens de fleste medlemmene var arbeidere. Slik var det også i avholdsforeningene. Men foreningsdeltakelse ga også arbeidere kunnskaper om organisasjoner og organisasjonsledelse. Arbeiderforeningene Samhold var en forening som ble ledet av arbeiderne selv. Karl Fostvedt var trolig den viktigste personen i denne prosessen, og han ble valgt til Samholds leder.

16 I Danmark-Norge hadde sogneprestene også en rolle som øvrighetens kontroll i lokalsamfunnet. I konservative kretser så man fremdeles dette som en selvfølgelig oppgave for sogneprestene i 1887.

17 Austarheim & Gjertsen 2016: 44–45.

Men etter nyttår ble Samhold radikalisert. Medlemmene ønsket en hurtigere utvikling enn det Venstre kunne støtte. Uten *Agderposten* til å formidle foreningens budskap startet Samhold sin egen avis, *Samholds Avis*. De hadde problemer med å få den trykket, og derfor skaffet de seg også eget trykkeri.¹⁸

Kvinner skulle nå i større grad være med. Johannes Torstveit skriver at det kom nye kvinnegrupper med i organisasjonen, i tillegg til sjømannskonene. Samhold inviterte kvinnene spesielt til et møte 7. februar, og det møtte 60 kvinner.¹⁹

Det var stor aktivitet utover vinteren og våren. Foreningen samlet penger til nødlidende, arrangerte basar, startet eget handelslag, utga egen avis og støttet streiker. I løpet av et halvt år utviklet organisasjonen seg til et helt lite konsern med et nettverk av institusjoner og virksomheter. Det ble også etablert en egen lånekasse for medlemmene. Streiken på Terneholmen dampsgav var Samholds største aksjon. Hundre mann var i streik 14 dager, streikebrytere østfra valgte å snu, og sagbrukseier Evensen ga seg.²⁰

På det meste regner en med at bevegelsen hadde om lag 3500 medlemmer, fordelt på fire foreninger som holdt til omkring nedre del av Nidelva, blant annet på Hisøy og i Øyestad.

Det eksisterte også flere eldre arbeiderforeninger i arendalsområdet. Dette var foreninger som, på samme måte som mange avholdsforeninger, var ledet av menn fra borgerskapet, mens de fleste medlemmene var fra arbeiderklassen. I Samhold var det arbeiderne selv som tok ledelsen.²¹

Foreningen Samhold tok opp spørsmålet om arbeiderne trengte et eget politisk parti på møtet 15. mars 1886: «Bør Arbeiderne organisere sig som egen Klasse?»²² De diskuterte og vurderte hva partiene Høyre og Venstre til nå hadde gjort for arbeiderne – og var ikke fornøyd. Særlig var skuffelsen stor over at ikke statsminister Johan Sverdrup gjorde mer. Konklusjonen på debatten var at arbeiderne trengte sitt eget politiske parti.²³

18 Austarheim & Gjertsen 2016: 48.

19 Austarheim & Gjertsen 2016: 48.

20 Austarheim & Gjertsen 2016: 47.

21 Austarheim & Gjertsen 2016: 46.

22 *Agderposten*, annonse, 14. mars 1887.

23 Austarheim & Gjertsen 2016: 48.

Denne debatten hadde også foregått i hovedstaden, der Christian Holtermann Knudsen allerede i 1885 hadde lansert ideen om et eget arbeiderparti. Ideen ble spredt i avisa *Social-Demokraten*.

Mye av inspirasjonen til det som skjedde i Samholds regi i Arendal er å finne i *Social-Demokraten*, avisa som ble utgitt av Den Socialdemokratiske Forening i hovedstaden. Avisa brakte også jevnlig meldinger om hendelsene i Arendal. Mange ser på denne foreningen, stiftet i 1885, som den egentlige stiftelsen av Arbeiderpartiet. De to frontfigurene var Christian Holtermann Knudsen og Carl Jeppesen. Sosialdemokratiet kjente de fra tyske forbilder. De forsto at et politisk parti måtte ha oppslutning fra et større geografisk område enn hovedstaden. De ventet på at noe skulle skje – og så kom Arendalskrakket.

På forsommeren 1887 sendte Samhold ut invitasjon til alle kjente arbeiderforeninger med invitasjon til møte her i dette lokalet. Arbeiderforeningen i Kristiansand var skeptiske og usikre på om de ville delta. En av Samholds ledere var i Kristiansand og holdt foredrag; dette var en sjarloffensiv for å overbevise de nølende i stiftsbyen lenger vest. Kristiansanderne ble også invitert til Arendal på besøk en gang i juli, og Samhold annonserte at medlemmene bes møte for å hygge seg sammen med gjestene.²⁴

Den drivende kraft i organisasjonen var Karl Fostvet, som var leder og agitator. Han bodde i Strømsbuneset, men var gårdbruker fra Holt som flyttet til byen for å livnære seg som slakter. Han var godt orientert om internasjonale forhold og sosialdemokratisk ideologi. Noen år etter Arendalskrakket emigrerte han til USA.

Andreas Hansson var landhandler på Tromøy, men hadde vært gruvearbeider i unge år. Han var redaktør av *Samholds Avis* og ble sendt til Kristiansand for å overtale arbeiderforeningen der til å sende en delegat på stiftelsesmøtet. På foreningens fanefest holdt han tale. Etter at Samhold gikk inn flyttet Hansson til Risør, der han utga avisa *Folketanken*. Han var i utgangspunktet en radikal Venstre-mann og vendte tilbake til dette partiet, som han også representerte på Stortinget. En annen Venstre-mann som deltok i Samhold var læreren Ole Johnsen. Han hadde vært

24 Flodda 2017: 57.

ordfører i Barbu kommune fra 1882 til 1883 og hadde bakgrunn som primus motor i Arendal Arbeidersamfunn. Også han vendte tilbake til partiet Venstre og ble en markant kommunepolitiker, først i Barbu kommune, etter 1902 i Arendal.²⁵ Når Hansson og Johnsen vendte tilbake til Venstre etter Samholds sammenbrudd, er det nærliggende å tenke at det på dette tidspunktet kun var i Venstre de kunne få utrettet noe som politikere. Skulle arbeiderne og Arbeiderpartiet vinne fram, var de først avhengige av Venstres gunst med hensyn til å utvide stemmeretten.

Partiet stiftes

Møtet i huset ved Ormetjern varte i tre dager, fra søndag den 21. august kl. 1600 til tirsdag den 23. august 1887 kl. 2200. De 28 delegatene fra Kristiania, Kristiansand, Bergen og Arendal deltok, og de representerte 14 ulike foreninger. Samhold var representert med hele 18 av de 28 delegatene. Møtet var en stor begivenhet, og 600 mennesker skal ha vært til stede. Knudsen og Jeppesen var de toneangivende i debatten, og de stilte godt forberedt med ferdige forslag til program og vedtekter.²⁶ Ole Johnsen ble valgt til ordstyrer.

Partiets program, slik det ble vedtatt:

1. Almindelig Stemmeret.
2. Indførelse af en Arbejderbeskyttelseslov i Forbindelse med Normalarbejdsdag.
3. Al Told paa Nødvendighedartikler ophæves, og direkte Skat indføres efter stigende Skala.
4. Arbejderorganisationen vil støtte berettigede og anerkjendte Arbejdsnedleggelse.

Noen delegater ønsket å få med moralske krav til medlemmene, som edruelighet. Holtermann Knudsen og Jeppesen talte sterkt imot, og ble hørt.

²⁵ I 1902 ble Arendal by og Barbu herred slått sammen. Gjertsen 2007.

²⁶ Flodda 2017: 58–59.

Stemmerett var naturligvis det viktigste temaet. Holtermann Knudsen foreslo under debatten at man skulle kreve stemmerett til alle. Karl Fostvedt presiserte at stemmerett skulle være både for kvinner og menn. Dette ble vedtatt. 11. desember 1887 sendte partiets første stiftelsesmøtets resolusjon om stemmerett der dette nevnes. Resolusjonen ble adressert til Stortinget og sendt dit. Når Fostvedt ønsket sin presisering skyldtes det trolig at man i Samholdsbevegelsen hadde gode erfaringer fra samarbeidet med kvinner og kapteinskonene som mistet sin del av ektemennenes hyre fordi rederne stoppet alle utbetalinger.

Et viktig moment som økonomi ble diskutert, men vedtak om medlemskontingent ble ikke gjort. Økonomien var da basert på frivillige gaver, men dette var ingen god løsning.

Det første styret som ble valgt på stiftelsesmøtet var arendalsbasert.²⁷

Anders Andersen var sagbruksarbeider og innflytter fra Jevnaker. Han ble på stiftelsesmøtet valgt til Arbeiderpartiets første formann. Foto: Ukjent. Foto: KUBEN i Arendal. Gjengitt med tillatelse. Alle rettigheter er forbeholdt. Kan ikke gjenbrukes uten tillatelse.

Sagbruksarbeideren Anders Andersen ble valgt til formann. Andersen flyttet til Røyken etter at arbeidsgiveren gikk konkurs. Han ble intervjuet

²⁷ I 1887 var det begrensede praktiske og økonomiske muligheter for et politisk parti å ha et styre som representerte hele landet, eller en landsdel. Året etter ble det valgt et Kristiania-basert styre.

av *Arbeiderbladet* da partiet feiret 40 år. Andreas Hansson ble valgt inn i styret, mens Karl Fostvedt, som stadig var Samholds leder, ikke ble valgt.²⁸

Styret sende ut et rundskriv, et «Circulære», til alle kjente arbeiderforeninger, med invitasjon til å melde seg inn:

Lad oss da slutte os sammen, Venner! Vi har fælles Kampe, felles Interesser, fælles Livssyn og Livsvilkaar; lad da det mindre, som maatte skille os, Uenigheder om dette eller hint, som i Grunden er Smaating, sammenlignet med vort store Maal: en lykkelig, sorgfri og derfor sandt menneskelig Tilværelse for Arbeiderne, lad, siger vi, disse Smaating lægges til Side, lad et fælles Bronderbaand omslynge os, lad os staa Haand i Haand og kjæmpe for vor store Sag.

Slut Eder derfor til «Det forenede norske Arbeiderparti!»²⁹

Året etter var piffen gått ut av Samholdsbevegelsen, og på neste representantskapsmøte deltok ingen fra Samhold. Et Kristiania-basert styre overtok stafetten. Et år seinere kom fyrstikkarbeiderstreiken som ga partiet vind i seilene i hovedstaden og på Østlandet.

På Sørlandet var det først med industrisatsingen i arendalsområdet med vannkraft- og jernbaneutbygging ved Nidelva og industrireising på Eydehavn at Arbeiderpartiet kom på fote igjen.

I det erkekonserverative arendalsmiljøet måtte man nok i ettertid betale for å ha vært medlem av Samhold. Foreningens arbeid og enkelte medlemmers oppførsel ble trolig oppfattet som radikalt og truende av byens borgerskap. Da Arendals næringsdrivende gjenfant balansen var det ingen god attest til en jobbsøknad å ha deltatt i Samhold. Arendalskrakket var lenge et ujevnelig og skambelagt tema i byen, som nok innbefattet både Axel Herlofsens kriminelle handlinger og Samholdsbevegelsen.³⁰

Oppsummert kan vi konkludere med at møtets krav, sett med våre øyne, var svært moderate. Kravene var ikke på noen måte revolusjonære, men godt innenfor en sosialdemokratisk ramme. Møtets viktigste krav

28 Karl Fostvedt hadde sine problemer av personlig art, og disse var nok kjent for møtedeltakerne. Det henvises til Flodda 2022.

29 *Circulære*, 1. oktober 1887, Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, ARK 2525, AABs samlinger, F, Fa, Diverse, L0007, Kristiania Bryggearbeideres forening, 1883–1890.

30 Austarheim & Gjertsen 2016: 4. Flodda 2017: 39.

var stemmerett for alle, menn og kvinner. Men et slikt krav var ingen selvfølge i 1887. I årene som fulgte ble utvidelse av stemmeretten stadig bekjempet av de konservative.

Fra 1887 skulle det gå 11 år før alle norske menn (over 25 år) fikk alminnelig stemmerett, og etter det nye 15 år før kvinner fikk allmenn stemmerett i 1913. Men stemmeretten var fortsatt med begrensninger: Mennesker som hadde mottatt støtte fra det offentlige var ennå uten stemmerett, slik at full allmenn stemmerett først ble innført 1917.

Styreprotokollen fra partiets første år er i dag bevart i Arbeiderbevegelsens arkiv i Oslo.

Oppsummering

At Norge i 1887 fikk et sosialdemokratisk politisk parti har seinere hatt uvurderlig positiv betydning for majoriteten av landets innbyggere. Partiet så det som sin primære oppgave å kreve stemmerett for alle, kvinner og menn. I samtiden var dette radikalt.

Arbeiderforeningen Samhold ble stiftet for å ivareta arbeidernes interesser da Arendal sto midt i en krise som aldri før i samme grad hadde rammet byen. Men foreningens medlemmer så lenger fram; krisa som hadde rammet dem skyldtes den grunnleggende urettferdigheten i samfunnet, og ingen av de to eksisterende partiene, Høyre og Venstre, hadde vilje til å korrigere dette innen akseptable tidsrammer. De kjente sosialdemokratiet gjennom lesning av aviser, og nå inviterte de alle arbeiderforeninger i landet til møte for å stifte et landsomfattende parti. Dette var store tanker kombinert med gjennomføringsevne. Historien om Arendalskrakket, sosialdemokratiet og Samhold bør ikke glemmes. Partiets krav og verdigrunnlag har fått gjennomslag langt utenfor eget parti, så langt at selv Høyre-folk kan hevde at vi i Norge alle er sosialdemokrater.³¹

Huset ved Ormetjern var hele tiden Samholds møtested. Det er et demokratiets kulturminne på nasjonalt nivå. Bygningen må sikres

31 Sitatet «Vi er alle sosialdemokrater» er mye brukt i ulike sammenhenger. Det oppgis å være fra høyremannen John Lyng i 1963 (Bromark 2020), og er også tittelen på arbeiderpartipolitikeren Einar Førdes bok fra 1981.

formelt vern. I fortsettelsen må den være et sted der demokrati debatteres og historien fortelles – om sosialdemokrati, om Samhold og hvordan Arbeiderpartiet ble stiftet.

Referanser

- Austarheim, H. & Gjertsen, K. R. (2016). *Krakket i Arendal* [Teksthefte til utstilling i Kuben, Aust-Agder museum og arkiv]. Aust-Agder museum og arkiv.
- Bromark, S. (2020, 14. juli). *Hvorfor er du sosialdemokrat*. Agenda magasin. <https://agendamagasin.no/kommentarer/hvorfor-er-du-sosialdemokrat>
- Flodda, H. (1980). *Samholdsbevegelsen i arendalsområdet i 1880-åra – bakgrunn og innhold* [Hovedoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Flodda, H. (2017). Samholdsbevegelsen i arendalsområdet. I *Sånn var det. Arendal historielags årbok 23* (s. 38–65). Arendal historielag.
- Flodda, H. (2022). *Brannstifteren*. Bokhus forlag.
- Førde, E. (1981). *Vi er alle sosialdemokrater. Åtte foredrag*. Tiden.
- Gjertsen, K. G. (2007). Barbu egen kommune fra 1878 til 1902. I *Sånn var det. Arendal historielags årbok 13* (s. 17–42). Arendal historielag.
- Gjertsen, K. R. (2019). «Sigholts Minde». Et arbeiderbevegelsens kulturminne i Arendal. I *Fortidsminneforeningen, Aust-Agder avdeling, Årsskrift 2019* (s. 10–13). Fortidsminneforeningen.
- Lorenz, E. (1987). Om Arendalsmøtet 1887. I *Arbeiderhistorie 1987* (s. 236–252). Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.
- Røed, H. (1987). *Slik begynte det. Om stiftelsen av Det norske arbeiderparti for 100 år siden*. Tiden.
- Torstveit, J. G. (2013). Eit steg på vegen mot røysterett for kvinner. I *Aust-Agder-Arv 2013* (s. 101–103). Aust-Agder museum og arkiv.
- Torstveit, J. G. (2015). *Storsvind, bankkrakk og nytt politisk parti. Arendal 1886–1888*. Gaveca.